

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА М.М.АРКАСА

Т.В.Кравець

(аспірант, Миколаївський державний університет імені В.О.Сухомлинського)

У статті досліджено проблеми українського державотворення, що відображені в епістолярній спадщині видатного українського інтелектуала Миколи Миколайовича Аркаса.

The article studies the problems of Ukrainian state, as reflected in the epistolary heritage of an outstanding Ukrainian intellectual Mykola Mykolajovich Arkas.

Микола Миколайович Аркас (1853 – 1909) – видатний діяч кінця XIX – початку XX століття родом з м. Миколаєва. Автор «Історії України-Русі», опери «Катерина», очолював Миколаївське товариство «Просвіта». До сьогодні маловисвітленою залишається його епістолярна спадщина.

Листи М.Аркаса зберігаються у фондах Державного архіву Миколаївської області, Державного архіву Одеської області, окремі матеріали належать Миколаївській державній науковій обласній бібліотеці ім. О.Гмирьова, Миколаївському обласному краєзнавчому музею, Київському державному архіву літератури та мистецтва, Державному Музею театрального, музичного та кіномистецтва України (1).

Протягом тривалого часу епістолярна спадщина М.Аркаса майже не вивчалася, оскільки не була доступною для дослідників. За часів Радянського Союзу, а точніше в 1963 р., було повністю надруковано текст та зроблено аналіз лише одного листа Л. Українки до М. Аркаса та чернетка відповіді на цей лист. Це здійснив Ф.Камінський у Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління (2).

Тепер науковці отримали змогу ознайомитися з епістолярієм М.Аркаса для з'ясування його багатогранної діяльності.

Микола Аркас тісно співпрацював з відомими діячами культури та мистецтва, вченими й активними учасниками національного руху: Б. Грінченком, Л. Українкою, В. Доманицьким, М. Лисенком, М. Садовським, В. Науменком, М. Кропивницьким, Є. Чикаленком та іншими (3).

Будучи юнаком, він вів особистий щоденник та листувався зі своїми близькими друзями. В дорослому віці листування стало для М. Аркаса однією із складових його діяльності (4, 40).

Епістолярну спадщину М.Аркаса можна диференціювати на кілька груп: листи М.Аркаса до драматурга М.Кропивницького; листи про написання «Історії України-Русі»; листування М.Аркаса як голови Миколаївської «Просвіти».

Багатий матеріал для оцінки особистості М.Аркаса дає його листування з М.Кропивницьким. Започаткована в 1872-1873 рр. дружба продовжувалася до останніх днів життя Аркаса. Саме з цих листів можна зробити висновок, наскільки дорогими були один для одного ці люди. Тон кожного листа - довірливий, щирий, теплий, доброзичливий, форма звертання - товариська: «Мій друже», «Мій любий друже Миколо», «Шановний мій друже Марко» тощо (5).

М.Аркас став хрещеним батьком старшої доньки Кропивницьких Марії. М.Кропивницький, буваючи в Миколаєві під час гастролей, виїжджав на полювання в Аркасівські маєтки Христофорівку та Богданівку.

У 1900 р. Кропивницький звертається до Аркаса з проханням приїхати з своїми товаришами на полювання в Богданівку або Христофорівку. Проте М.Аркас, після смерті матері, яка недолюблювала полювання, друкує в місцевій газеті «Южанин» оголошення про заборону полювання на своїх угіддях. В листі до М.Кропивницького від 8 жовтня 1900 р. він писав: «Приїхали офіцери Празького полку з Миколаєва і просили дозволу на охоту у степу. Я сказав їм, що ніколи й нікому охота у Богданівці не дозволяється і про це була публікація у

«Южанине». Вони сказали, що цього не знали, просили вибачити їм і поїхали собі додому... Ти бачиш, голубе мій, у яку пригоду ти мене поставив твоїм листом і через те, серце моє, ти мене зрозумієш. Я дуже буду радий бачити тебе у себе, але без рушниці, бо ця річ, як бачиш, не має права заїзду на мою межу» (6, 32).

Кропивницький цікавився роботою школи з українською мовою викладання, заснованої Аркасом у с. Богданівці. Таку ж школу він мріяв відкрити на своєму хуторі Затишок біля м. Харкова (7).

У своїх листах М. Аркас та М. Кропивницький вдаються до аналізу музичних творів. Це стосується насамперед твору М. Старицького «Богдан Хмельницький». Коментуючи цей твір, М. Аркас пише, «що це скоріше сімейна мелодрама, аніж історична драма». Він обурюється з того факту, що Б.Хмельницькому приписується п'ятика. «Якщо всі й справді так багато п'ють, - пише він, - як Б. Хмельницький, то коли вони встигали хоч щось робити?» Далі він говорить, що подібні факти є повною фальсифікацією (4, 41).

Листувався М.Аркас і з Лесею Українкою. В серпні 1908 р. поетеса звернулася до нього за матеріальною допомогою для видання «Мелодій дум кобзарських», які збиралися за її ініціативою. «Отож вдаюся до Вас, - пише Леся Українка, - з проханням допомогти справі рятунку перлів народної творчості, бо думаю, що така людина, як Ви, здатна цінити сі перли» (2, 44). В листі був поданий докладний опис організації цієї роботи, причини, що спонукали поетесу взятися за справу.

В 1905 р. Леся Українка відвідала в Петербурзі сестер і побачила, в яких злиднях живуть курсистки з України. Вона звернулася до Аркаса з проханням виділити кошти на облаштування студентського побуту (2). М.Аркас тут же надіслав до Петербургу 500 крб. на влаштування студентського гуртожитку.

Під час написання «Історії України-Русі» М. Аркас звертається до заможних людей за допомогою. Обмінювався листами з Д. Дорошенком, М.Лисенком, Ф.Матушевським, редактором газети «Рада» Є.Чикаленком та редактором історичного журналу «Київська старина» В. Науменком. Наприклад, у листі до М.Аркаса В.Науменко пише: «щодо Вашого наміру написати історію України, то тільки можемо сказати Вам велике спасибі».

Працюючи над «Історією України-Русі», М. Аркас намагався правдиво подати історичні факти, які мали вагомий вплив на подальшу історію України. Значну увагу він приділяє Івану Мазепі. М. Аркас пише, що він не хотів би містити в правдиву історію той фантастичний образ цього... останнього з плеяди наших гетьманів-автономістів», справа якого, на думку М. Аркаса, «розбилася через байдужість, нікчемність та егоїзм козацької старшини (8).

У наступних листах до Є.Чикаленка М.Аркас продовжує розмірковувати над тим, що, на думку багатьох, на Мазепі скінчилась наша історія і на Україні поставлено хреста... Після І.Мазепи Україна почала зливатися з Московщиною й уже вмерла, а під мертвого нічого й рук підкладати (8).

Є.Чикаленко був очевидцем суперечок між М.Грушевським та М.Аркасом щодо книги «Історія України-Русі». В своїх «Спогадах» Є.Чикаленко наводить уривок зі своєї розмови з М. Грушевським: «Отся історія з «Історією» Аркаса теж сором: написав чоловік «подарок молодим хазяйкама», і «Рада» бере його в оборону проти мене й устами всяких мляденців (Піснячевського) доказує, що наука, мов, наукою, а Аркасова книжка «причудеснійшая». Аякже!» (9, 6).

Свою думку Є.Чикаленко щодо книги М.Аркаса досить виразно висловив у одному зі своїх листів: «Написали Ви її не для баришів, а для того, щоб пролити свідомість у широкі маси. І треба оддати Вам справедливість - Ви зробили своєю історією багато... Я без перебільшення скажу, що Ваша книжечка після «Кобзаря» єсть найкорисніша. Вона розходить добре, читається з великим інтересом, будить любов до свого краю, його минулого і пробуджує надії на майбутнє. Одним словом, ся книжечка, на мою думку, повинна стати наряду з «Кобзарем» настольною книгою у кожного українця, і се повинно бути, до сього треба йти» (8).

У своїх листах М. Аркас досить часто торкався проблеми національного питання. Він вважав, що потрібне відродження і розквіт самосвідомості української людності, а з ним і упевнення у потребі в нас своєї школи, своєї мови, свого самостійного панування й орудування своїми справами. М. Аркас був переконаний, що Україна цього заслуговує (10).

Не відкидаючи участі в українському русі навіть «перевертнів-панів», він писав, що вони пристали б до нашої суспільної праці, і як не своїм розумом і знанням, то своїми грішми відгукнулися і допомогли своїй Вітчизні у її великій боротьбі за своє духовне і політичне визволення (11).

Цікавив М. Аркаса та Є. Чикаленка український друк, точніше, питання про його заборону. Зокрема, в одному зі своїх листів Є. Чикаленко повідомляє М. Аркаса про те, що заборонили видавати часопис «Селянин» і прохає, щоб той подав заяву про видання «Селянина» у Миколаєві: «...Нехай знають, що така потреба є, нехай хоч історія потім скаже, що ми не мовчали, а добивалися свого права» (3).

Ділився М. Аркас з Є. Чикаленком і своїми думками щодо відкритої ним школи з українською мовою викладання.

Готуючись до написання «Історії України-Русі», М. Аркас дбав про добір ілюстрацій до неї. Він писав до своїх однодумців: «Чи не порадили б Ви мені, де й у яких книжках знайти за для моєї Історії портрети Гедиміна, Вітовта, Стефана Баторія, Владислава IV і пізніше королів польських?» (1, 52).

26 серпня 1905 року він звернувся листом до О. Левицького з проханням допомогти знайти портрет І. Мазепи. Історик О. Левицький запропонував М. Аркасу використати портрет гетьмана, що міститься в Петербурзькій Академії мистецтв (12).

Після того, як книга М. Аркаса побачила світ, він одержав багато схвальних листів. Автору дякували за першу, написану українською мовою, зрозумілу навіть малописьменним читачам популярну книгу з історії України. Водночас підкреслювали її значення для піднесення національної та історичної свідомості народу (1).

Багато листів одержав Аркас про діяльність «Просвіти» в Миколаєві.

При цьому планувалося встановити зв'язки з просвітянськими організаціями інших регіонів для надання допомоги у справі розвитку освіти та пробудження самосвідомості, «бо тільки спільними силами можна вирішувати цю справу на Україні».

Листування М. Аркаса свідчать про зв'язки Миколаївської «Просвіти» з аналогічними товариствами в Одесі, Києві, Полтаві, Чернігові, Житомирі, Кам'янець-Подільському, Катеринославі, Катеринодарі. У березні 1907 року Одеська «Просвіта» у своєму привітанні приєдналася до думки миколаївських просвітян «про єднання зусиль... для просвіти рідного краю».

Надіслали своє привітання також просвітяни Катеринослава. «Катеринославська «Просвіта», - говорилося в листі, - ...вітає свою сестру, Миколаївську «Просвіту» і якнайщиріше бажає їй розвинути широко рідну і спільну усім «Просвітам» діяльність над розбурханням нашого народу од тої летаргії, що й досі тримає його в своїх обіймах... Ми певні, що майбутнє за нами. Хай же ця певність та любов до рідного краю додадуть завзятості в боротьбі з тернами на рідному полі, бо цих тернів дуже багато! Щастя тобі, сестро, розвиватися та входити в силу на втіху усій сім'ї».

Бажала успіхів миколаївським просвітянам і Кам'янець-Подільська організація товариства «Просвіта». Зокрема, в цьому привітанні говорилося: «З думкою миколаївського товариства про потребу об'єднатися в діяльності подільська «Просвіта» цілком згоджується, бо мета всіх наших просвітніх товариств одна і діло одне».

Відгукнулася на створення «Просвіти» у Миколаєві і Київська «Просвіта». В одержаному привітанні підтримується пропозиція миколаївців про обов'язкове вивчення в школах української мови, висловлюється побажання «установити тісні зв'язки з українськими науковими й педагогічно-просвітницькими закладами» (13, 62).

В одному з листів до М. Аркаса представник Одеського товариства «Просвіта» А. Ніковський радиться стосовно вступу «жидів» до «Просвіти». М. Аркас вважав за краще при формуванні просвіт «не розбирати та не зважати на національне походження». Серед

прізвищ членів Миколаївської «Просвіти» ми знаходимо єврейські, німецькі, російські та інші прізвища (14).

Листування М.Аркаса з діячами культури та мистецтва, вченими й активними учасниками національного руху допомагає глибше і повніше пізнати багату й різнопланову постать М.Аркаса, зрозуміти основні процеси громадсько-політичного і культурного життя України першої чверті ХХ ст.

1. Шкварець В.П. Микола Миколайович Аркас: Життя. Творчість. Діяльність. - Миколаїв - Одеса, 2002.
2. Камінський Ф. Листування Лесі Українки з М.М. Аркасом // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. - 1963. - №4.
3. Андріяш В.І. Відображення проблем українського державотворення в листах Миколи Аркаса до Євгена Чикаленка // Наукові праці. - Вип. 10. Політичні науки. - Миколаїв, 2002.
4. Андріяш В.І. Проблеми українського державотворення в епістолярній спадщині М.М.Аркаса // Наукові праці: Збірник. - Миколаїв, 2001. -Т. 12: Політичні науки.
5. Березовська Т.В. Щоденник молодого Аркаса як джерело формування його духовного космосу // Музейний часопис (До 90-річчя Миколаївського обласного краєзнавчого музею). - Миколаїв, 2003.
6. Титаренко О.І. Микола Аркас та Марко Кропивницький: сторінки дружби // Бібліотечка українознавства для вчителя. Науково-методичний вісник. - Вип. 1. - Миколаїв, 1993.
7. Березовська Т. В. Історичний портрет Роду Аркасів. - Миколаїв, 2005.
8. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). – Львів, 1925. - Ч.1.
9. Ульяновський В. Микола Аркас, «Історія України-Русі» і Михайло Грушевський // Історія, історіософія, джерелознавство: Історичний збірник. - К., 1996.
10. Шкварець В.П., Шкварець Г.П. Епістолярний спадок М.М. Аркаса //Наукові дослідження в контексті історичних проблем. Збірник наукових праць. – Т.1. – Історія та українознавство. – Миколаїв – Одеса, 2003.
11. Шкварець В.П. Епістолярний спадок М.М. Аркаса // Проблеми історії та сучасного етапу науки Української держави. Збірник наукових праць. - Миколаїв - Одеса, 2002. - Т. 1.
12. Линьов В.В. Діяльність М.М. Аркаса на ниві національно-культурного визначення народу України // Джерела духовності. Науково-практична конференція до 140-річчя М.М. Аркаса - Миколаїв, 1993.
13. Шкварець В.П. Дослідження громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності М.М. Аркаса. Огляд сучасної історіографії спадщини // Наукові праці - Випуск 10. - Політичні науки. - Миколаїв, 2002.
14. Шкварець В.П. Щодо листування М.М. Аркаса як голови Миколаївської «Просвіти» (1907-1908 рр.) // Краєзнавчий альманах. - 2003. - №1.